

ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΟΤΥΠΙΑ ΤΩΝ ΗΠΑ ΚΑΙ ΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΠΤΙΚΗ¹

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ

Εισαγωγική παρατήρηση

Η ψήφιση του αντιρατσιστικού νόμου τον Σεπτέμβριο του 2014² θα μπορούσε να αποτελέσει μια εύλογη αφορμή για τη συγγραφή του κειμένου που ακολουθεί. Η μακρά περίοδος κυοφορίας του σχετικού νομοσχεδίου, άλλωστε, αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία των ζητημάτων, ιδεολογικών και πολιτικών, που έθεσε η ποινική αντιμετώπιση πράξεων ή ενεργειών, που αποσκοπούν σε φυλετικές διακρίσεις, ρατσισμό και ξενοφοβία.³ Το άρθρο αυτό, όμως, έχει έναν πολύ ειδικότερο στόχο, καθόσον εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η αντιρατσιστική νομοθεσία μπορεί να επηρεάσει τη δημιουργία συνείδησης λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας, σε συνδυασμό με το τι συμβαίνει ακριβώς επ' αυτού στο Ηνωμένο Βασίλειο αλλά και στις ΗΠΑ, στο πλαίσιο ερμηνείας της «Πρώτης Τροποποίησης» του αμερικανικού Συντάγματος περί της ελευθερίας του λόγου. Στοιχείο της μελέτης δεν είναι η ευρωπαϊκή (ηπειρωτική) αντίληψη για την αντιμετώπιση του ρατσισμού, αλλά η ιδιαίτερη λογική που έχει αναπτυχθεί στον αγγλοσαξωνικό χώρο και που σταδιακά επηρεάζει την ευρωπαϊκή ήπειρο.

Η Πηνελόπη Φουντεδάκη διδάσκει συνταγματικό δίκαιο στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Η μικρή αυτή μελέτη, λοιπόν, εστιάζει στο ζήτημα της «κουλτούρας»⁴ που αναπτύσσεται εντός των κοινωνικών υποσυστημάτων σε χώρες εκτός του ευρωπαϊκού (ηπειρωτικού) δικαίου και αποτελεί μια περιορισμένη απόπειρα να προσεγγισθούν ζητήματα με δυσθεώρητο βάθος και απέραντη βιβλιογραφία, με βάση ένα κεντρικό ερώτημα: ποια είναι η πολιτική που εφαρμόζεται στις ΗΠΑ και στο Ηνωμένο Βασίλειο και τι είδους στρεβλώσεις έχει δημιουργήσει; Και περαιτέρω: πώς οι στρεβλώσεις αυτές μπορούν να αποφευχθούν στην Ελλάδα, δηλαδή σε μία χώρα με έντονη την κυρίαρχη εθνική διάσταση σε όλες τις εκφάνσεις της;

Για τις απαντήσεις, με επίγνωση των κενών που υπάρχουν και των ερωτημάτων που μένουν αναπάντητα, αναπτύσσονται τρεις επιμέρους πτυχές της αντιρατσιστικής αντίληψης:

- Πώς προέκυψε η ανάγκη νομικής της κατοχύρωσης στον δυτικό κόσμο και πώς αποτυπώνεται αυτό στις ΗΠΑ;
- Τι είδους αποτελέσματα μπορεί να έχει στη διοίκηση, την κοινή γνώμη και τα ΜΜΕ της Μ. Βρετανίας, με την παράθεση πρόσφατων υποθέσεων;
- Και, τέλος, πώς αυτή μπορεί να επιδράσει στην Ελλάδα, δεδομένου του θεσμικού και κοινωνικού υπόβαθρου της χώρας;

Η (μη) αντίδραση στον ρατσιστικό λόγο και η πολιτική ορθότητα: η αμερικανική ιδιοτυπία

1. Η αντιρατσιστική νομοθεσία συνιστά ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού, το οποίο συνδέεται με δύο μείζονα ιστορικά δεδομένα. Το πρώτο αφορά τις ΗΠΑ, μοναδικής δυτικής χώρας στη νεωτερική περίοδο που έχει βασίσει την οικονομική της ανάπτυξη στο σύστημα της δουλείας. Τη νομική κατάργηση της δουλείας, αμέσως μετά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο (1861-1865), με τη «Δέκατη Τρίτη Τροποποίηση» (1865) του Συντάγματος,⁵ ακολούθησε ο φυλετικός διαχωρισμός (segregation) και η τυπική ισονομία, ενώ ακολούθησαν τα θετικά μέτρα (affirmative action), προκειμένου η ισότητα να καταστεί ουσιαστική.

Η μετάβαση σε καθεστώς πραγματικής φυλετικής ισότητας συνδυάστηκε με την ανάγκη αποτροπής συγκρουσιακών καταστάσεων και συνεπώς απαιτούσε την προσεκτική συμπεριφορά μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Η κατασκευή ταυτοτήτων στις ΗΠΑ και πέραν του κριτηρίου της φυλής (race),⁶ με την κυριαρχία των κοινωνικών ομάδων που λειτουργούν και ως ομάδες συμφερόντων (lobbies), συνιστούν μία ιδιαιτερότητα των ΗΠΑ. Ως πολιτική ορθότητα ορίζεται η χρήση λέξεων ή συμπεριφορών που δεν θεωρούνται «προσβλητικές» για καμιά ομάδα ανθρώπων. Και αυτή η τακτική εμφανίζεται στις ΗΠΑ ως αναγκαία επιλογή για την κατ' ανάγκη συμβίωση ανθρώπων, που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες, με διαφορετικές και ανταγωνιστικές ταυτότητες.⁷

Ταυτοχρόνως, η «Πρώτη Τροποποίηση» (1791) του Συντάγματος των ΗΠΑ σχετικά με την ελευθερία του λόγου, που καταλαμβάνει κάθε μορφής έκφραση (θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία του τύπου, ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι), κατέχει μία όλως διακριτή θέση στη συνταγματική τάξη της χώρας.⁸ Και τούτο, επειδή η ιστορία τους στηρίζεται στην οικονομική και κοινωνική πρόοδο που γνώρισαν οι άποικοι, χωρίς την παρέμβαση του κράτους. Με νωπές τις μνήμες της επεμβατικής και καταπιεστικής, θρησκευτικά κυρίως, ευρωπαϊκής πατρίδας τους, το μόνο που επιζητούσαν ήταν το ευρύτατο δυνατό πεδίο ιδιωτικής αυτονομίας. Έτσι, η ελευθερία του λόγου ανάγεται σε ένα αρχέτυπο αυτής της αντίληψης περί ελευθερίας και συνεπώς ένα πολιτιστικό σύμβολο της αμερικανικής κοινωνίας, η αποτύπωση της αμερικανικής πολιτικής και κοινωνικής μοναδικότητας που νοείται ως «η αμερικανική εξαίρεση» (american exceptionalism).⁹

Η αμερικανική οπτική, ωστόσο, δηλώνει μία αντίφαση. Η αντιμετώπιση του ρατσιστικού λόγου εμφανίζεται απολύτως απαραίτητη σε μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται από ισχυρές ταυτότητες ομάδων, σε κάθε επίπεδο: φυλής, γλώσσας, φύλου, θρησκείας, εθνικής καταγωγής, εθνοτικής προέλευσης και σεξουαλικού προσανατολισμού. Η δύναμη αυτών των ομάδων οδηγεί στην κοινωνική ανάγκη αντιμετώπισης του ρατσιστικού λόγου στις ιδιωτικές δραστηριότητες, ακόμη και όταν δεν προβλέπεται η δυνατότητα ποινικοποίησής του λόγω ανυπέρβλητων συνταγματικών εμποδίων. Επιπλέον, η ιστορία των ΗΠΑ και οι ενοχές της δουλείας συνιστούν κρίσιμο παράγοντα για τη διχοτόμηση της αντιμετώπισης του ρατσιστικού λόγου, σε κρατικό και κοινωνικό επίπεδο.

Βάσει των ανωτέρω, εμφανίζεται, κατά πρώτον, η ιδιαίτερη κοινωνική πραγματικότητα των ΗΠΑ με τις ιστορικές της αναγωγές στη δουλεία και στον αμερικανικό εμφύλιο, αλλά και στην ανάπτυξη ισχυρών επιμέρους ταυτοτήτων, που επιβάλλει σοβαρούς περιορισμούς στον λόγο στο επίπεδο της ιδιωτικής δραστηριότητας,¹⁰ με ρυθμίσεις από μη κυβερνητικούς φορείς, όπως τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, οι χώροι εργασίας, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.¹¹ Αρκετές φορές η πολιτική ορθότητα καταλήγει σε παράλογες συμπεριφορές και μετεξελίσσεται σε όργανο φαλκίδευσης της ελευθερίας του λόγου, φίμωσης κάθε έκφρασης που δεν συνάδει με τις ιδεοληπτικές επιταγές της κυρίαρχης κουλτούρας, και, τέλος, αυτολογοκρισίας.

Από την άλλη, η αυστηρή προστασία της ελευθερίας του λόγου βάσει της «Πρώτης Τροποποίησης», που οδηγεί σε έλλειμμα προστασίας από τον «λόγο μίσους» (hate speech) στο επίπεδο των κρατικών οργάνων,¹² μπορεί να οδηγήσει σε δικαστικές αποφάσεις που συγκρούονται με την κοινή λογική.¹³

2. Το δεύτερο μείζον ιστορικό γεγονός, που οδηγεί σε στην αντιρατσιστική νομοθεσία της Ευρώπης, είναι το

στίγμα της ναζιστικής Γερμανίας, η καθαρότητα της αρίας φυλής και η εξόντωση όσων την απειλούσαν: Εβραίοι,¹⁴ Τσιγγάνοι,¹⁵ ομοφυλόφιλοι,¹⁶ γερμανοί αντιφρονούντες, «ανάξιοι της φυλετικής τους υπεροχής». Η μεταπολεμική Γερμανία, αισθανόμενη την πίεση μεταξύ του αποτρόπαιου ναζιστικού παρελθόντος και του σοβιετικού αυταρχικού καθεστώτος, αντέδρασε νομικά μέσω της εξαιρετικά προσδιορισμένης απαγόρευσης ίδρυσης/ύπαρξης ναζιστικού και κομμουνιστικού κόμματος. Με τον τρόπο αυτό, η Γερμανία δημιούργησε ένα σαφές και προσδιορισμένο πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται η ελεύθερη έκφραση.¹⁷

Τη νομική αντίληψη της προστασίας των ατόμων και των ομάδων έναντι του ρατσιστικού λόγου αλλά και του περιορισμού της, υιοθέτησε ο ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός, όπως φαίνεται και από τη διάταξη του άρθρου 10 παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που επιτρέπει περιορισμούς της ελευθερίας έκφρασης από τον νομοθέτη, εφόσον αυτοί αποτελούν, σε μία δημοκρατική κοινωνία, μέτρα αναγκαία για την εθνική ασφάλεια, την εδαφική ακεραιότητα, τη δημόσια ασφάλεια, την πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, την προστασία της υπόληψης ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδιση κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών, αλλά και τη διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.¹⁸

Η πελατειακή αντιμετώπιση των μειοψηφιών: το βρετανικό «παράδειγμα»

1. Στη Μ. Βρετανία η αντιμετώπιση του ρατσιστικού λόγου και η επιβολή της πολιτικής ορθότητας συνδέεται με το παρελθόν της ως αυτοκρατορίας.¹⁹ Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι η Μ. Βρετανία έχει και σήμερα έξι διαφορετικές μορφές ιθαγένειας.²⁰

2. Περίπτωση πρώτη: Μία κακώς νοούμενη ανάγκη ενσωμάτωσης και αποδοχής πολιτών με πολύ διαφορετικά πολιτισμικά υπόβαθρα, έχει οδηγήσει τη Μ. Βρετανία σε ένα ιδιότυπο καθεστώς ανοχής παραβατικών συμπεριφορών, όπως διαπιστώνεται από την, ελάχιστα γνωστή στην Ελλάδα, «υπόθεση Rotherham».

Το Rotherham είναι μια μικρή πόλη στην περιοχή του Yorkshire, στη βόρεια Αγγλία. Στην πόλη αυτή διαπράχθηκαν κατ' εξακολούθηση βιασμοί και εξώθηση σε πορνεία εις βάρος 1.400 νεαρών γυναικών και ανήλικων κοριτσιών, που, κατά τη μεγίστη πλειοψηφία τους, ανήκαν στη χαμηλή οικονομική τάξη των αγγλίδων λευκών γυναικών, από άνδρες που κατά τη μεγίστη πλειοψηφία τους ανήκαν στην πακιστανική κοινότητα. Η υπόθεση αναδείχθηκε τον Αύγουστο του 2012 και αναφέρεται σε μία περίοδο από το 1997 έως το 2013.²¹

Ο αρχηγός της αστυνομίας του Rotherham απολύθηκε, ενώ ο πρόεδρος του τοπικού δημοτικού συμβουλίου και τέσσερις σύμβουλοι αποπέμφθηκαν, με κύρια εναντί-

ον τους κατηγορία την απροθυμία να συγκρουστούν με τους δράστες, λόγω της πακιστανικής τους καταγωγής. Η έρευνα απέδειξε πως αντιμετώπισαν ανυπέρβλητα εμπόδια για λόγους «πολιτικής ορθότητας», ή, αλλιώς, όπως το έθεσε ένας πρώην βουλευτής της περιοχής, εξαιτίας της αντίληψης του «not wanting to rock the multicultural boat».²² Η βουλευτής Ann Cryer υπέστη ανηλεή πόλεμο από τις κοινωνικές υπηρεσίες, την αστυνομία και τους ιμάμηδες, όταν, μία δεκαετία πριν από την αποκάλυψη του σκανδάλου, ενήργησε ώστε να οδηγηθούν οι δράστες στη δικαιοσύνη.

Η ιστορία ξεκινά από τα τέλη της δεκαετίας του 1950/ αρχές του 1960, με ένα μεταναστευτικό κύμα που οδήγησε πολλούς άνδρες από το Πακιστάν στην περιοχή του Rotherham, όπως και σε πολλές άλλες περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου. Οι μετανάστες προέρχονταν από αγροτικές περιοχές, ήταν πολύ συντηρητικοί ως προς τις οικογενειακές τους αρχές και πολύ σκληρά εργαζόμενοι.

Η πακιστανική κοινότητα του Rotherham, όπως και πολλών άλλων αγγλικών πόλεων, δεν ακολούθησε τον δρόμο της κοινωνικής ενσωμάτωσης και των μικτών γάμων. Το έθιμο του γάμου με πρώτες εξαδέλφες, που τις αναζητούσαν στα χωριά καταγωγής τους στο Πακιστάν, ανανέωνε συνεχώς την κουλτούρα του κλασικού πακιστανικού χωριού. Η κοινότητα παρέμενε σαν παγωμένη στον χρόνο, φτωχή, με τη χαμηλότερη μόρφωση και υψηλά ποσοστά ανεργίας.²³ Στην πόλη αυτή, μόνο το 30% του συνολικού πληθυσμού ασκεί το εκλογικό του δικαίωμα στις βουλευτικές εκλογές. Συνεπώς το ποιος θα κερδίσει τη βουλευτική έδρα εξαρτάται από έναν μικρό αριθμό ψήφων, γεγονός που καθιστά την πόλη περιβάλλον κατάλληλο για πελατειακές σχέσεις. Το ένστικτο της πολιτικής επιβίωσης των υποψηφίων στις βουλευτικές αλλά και στις δημοτικές εκλογές τους οδηγούσε επί δεκαετίες να συντηρούν πελατειακές σχέσεις με την πακιστανική κοινότητα, χωρίς να εξετάζουν τα προβλήματα που υπήρχαν στο εσωτερικό της. Όπως δήλωσε το 2012 η πακιστανικής καταγωγής Sayeeda Warsi, μέλος της Βουλής των Λόρδων και αντιπρόεδρος του Συντηρητικού κόμματος, που μεγάλωσε στην περιοχή, πολλοί συμπατριώτες της δεν είχαν πρόβλημα να θεωρούν τις νεαρές Αγγλίδες «κανονικό θήραμα» («fair game»).

Η εκλογική αυτή δυναμική, σε συνδυασμό με την κοινωνική απομόνωση και την κουλτούρα του μισογυνισμού, δεν επέτρεψε σε κανέναν να μιλήσει ευθαρσώς για τις ξεπερασμένες πατριαρχικές αξίες και την ανάγκη της κοινότητας να ανοιχθεί στην ευρύτερη βρετανική κοινωνία, μέσω της μόρφωσης των νέων και των μικτών γάμων. Οι πολιτικοί, η αστυνομία, τα τοπικά ΜΜΕ, οι ΜΚΟ της περιοχής αρνούνταν να θίξουν το πρόβλημα της παρωχημένης πατριαρχικής αντίληψης έξω από τις αξίες των σύγχρονων κοινωνιών, είτε από συμφέρον, είτε από φόβο μήπως χαρακτηριστούν ρατσιστές και εκθροί της πολυ-

πολιτισμικότητας. Από τις ανακρίσεις, μάλιστα, προέκυψε ότι πολλοί από τους δράστες θεώρησαν ότι η εθνική τους καταγωγή θα τους προφύλασσε από διώξεις, ακριβώς επειδή ήξεραν πόσο δύσκολο ήταν να στραφεί κάποιος εναντίον της πακιστανικής κοινότητας. Οι Πακιστανοί που βίαζαν και εξέδιδαν τις νεαρές κοπέλες διέθεταν μεγαλύτερη εξουσία από αυτές, οι οποίες ανήκαν στη λευκή εργατική και «λούμπεν»²⁴ τάξη κοριτσιών και εφήβων.²⁵

Η συγκεκριμένη, λοιπόν, περίπτωση αναδεικνύει την περιπλοκότητα της σχέσης μεταξύ μειοψηφίας και ευάλωτης ομάδας, η οποία συχνά νοείται σαν μία συσχέτιση μονοσήμαντη και αυτονόητη. Η συγκάλυψη της παραβατικής συμπεριφοράς απέδειξε ότι στη σχέση θύματος και θύτη θα πρέπει να ερευνάται η φυλή και η θρησκεία, σε συνάρτηση με την εξουσία, την τάξη και το φύλο, όσον αφορά και τα δύο μέρη.

3. Περίπτωση δεύτερη: Redfearn κατά Ηνωμένου Βασιλείου στο Δικαστήριο του Στρασβούργου / απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2012.²⁶ Με την απόφαση αυτή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποφάσισε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο παρέβη το άρθρο 11 της Σύμβασης, επειδή δεν κατάφερε να προστατεύσει υπαλλήλους από την απόλυση εξαιτίας της ένταξής τους σε πολιτικό κόμμα. Τα γεγονότα έχουν ως εξής:

Ο Arthur Redfearn, ανάπηρος, εργαζόταν ως οδηγός λεωφορείου σε εταιρεία (Serco Ltd) που μετέφερε παιδιά και ενήλικες με αναπηρίες, έχοντας σύμβαση με τον δήμο της πόλης Bradford. Περίπου το 75% των επιβατών που μετέφερε ήταν ασιατικής καταγωγής. Ο Redfearn είχε ένα εξαιρετικό μητρώο ως εργαζόμενος και μάλιστα είχε τιμηθεί με διάκριση από την εταιρεία, καθώς προτάθηκε ως πρώτης τάξεως υπάλληλος από τον επόπτη εργασίας. Ο προσφεύγων ήταν υποψήφιος στις δημοτικές εκλογές και εξελέγη ως μέλος του δημοτικού συμβουλίου, εκπροσωπώντας το British National Party (BNP), κόμμα ακροδεξιό στις ιδεολογικές του θέσεις.

Αμέσως μετά την εκλογή του, η εταιρεία άρχισε να λαμβάνει αιτήματα από συνδικάτα εργαζομένων προκειμένου να απολυθεί ο συγκεκριμένος υπάλληλος. Η εταιρεία, λαμβάνοντας υπόψη τα αιτήματα των συνδικαλιστών, έκρινε ότι η συνέχιση της εργασίας του Redfearn θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια και την υγεία των επιβατών που μετέφερε και τον απέλυσε. Ο Redfearn δεν μπορούσε να επικαλεσθεί παράνομη απόλυση, εξαιτίας του ότι εργαζόταν λιγότερο από έναν χρόνο. Για τον λόγο τούτο προσέφυγε στα δικαστήρια, επικαλούμενος παράνομη απόλυση για λόγους ρατσιστικής διάκρισης, βάσει της Race Relations Act του 1976²⁷ και της Equality Act του 2010.²⁸

Το Εφετείο έκρινε ότι η απόλυση δεν έγινε για λόγους διάκρισης (race discrimination), αλλά επειδή ήταν μέλος του BNP, και η συμμετοχή σε ένα κόμμα δεν συνιστά κατηγορία προστατευόμενη από την αντιρατσιστική νο-

μοθεσία. Το House of Lords, ως ανώτατο δικαστήριο, αρνήθηκε να δεχθεί την προσφυγή του Redfearn κατά της απόφασης του Εφετείου και ο απολυμένος υπάλληλος προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υποστηρίζοντας ότι η επιλογή του υπέρ του κόμματος BNP συνιστά δικαίωμα συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα, προστατευόμενο από το άρθρο 11 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η συμμετοχή σε πολιτικό κόμμα συνιστά θεμελιώδες στοιχείο κάθε δημοκρατικού πολιτεύματος, ακόμη και αν το κόμμα με τις θέσεις του προσβάλλει, σοκάρει ή ενοχλεί. Συγκεκριμένα, έκρινε πως τα κράτη έχουν ευρύ πεδίο διακριτικής ευχέρειας να παρεμβαίνουν σε ευαίσθητα κοινωνικά ή πολιτικά ζητήματα, ωστόσο, τα μέτρα που θα λάβουν οφείλουν να είναι ανάλογα και απαραίτητα.²⁹

4. Περίπτωση τρίτη: Σε δημόσιο σχολείο του Birmingham, τον Ιανουάριο του 2014, ο διευθυντής, Balwant Bains, ινδικής καταγωγής (Σιχ) και βρετανός υπήκοος (είχε διορισθεί το 2012) αντιμετώπιζε έντονα προβλήματα και επικίνδυνα επιθετική συμπεριφορά από πολλούς γονείς μαθητών του – οι περισσότεροι μουσουλμάνοι.³⁰ Τελικώς αναγκάστηκε να παραιτηθεί, μετά από επίθεση μαθητή του με μαχαίρι, καταθέτοντας αναφορά 300 σελίδων, όπου υποστήριξε ότι αδυνατεί να επιτελέσει τα καθήκοντά του, διότι δέχεται πιέσεις και απειλές από τους μουσουλμάνους γονείς που ήθελαν να προσθέσουν πολλά μαθήματα για αραβικές και ισλαμικές σπουδές, να χωριστούν τα αγόρια από τα κορίτσια και να καταργηθεί το μάθημα για τις αρχές του βρετανικού δημοκρατικού πολιτεύματος, με τη δικαιολογία ότι το πρόγραμμα του σχολείου οδηγεί τα παιδιά τους στην απομάκρυνση από τις αξίες της θρησκείας τους και συντείνει στην ανεπιθύμητη (κατά τους γονείς) ενσωμάτωση των παιδιών τους από τη δυτική κοινωνία. Η παραίτηση πήρε διαστάσεις μέσω των ΜΜΕ, με αποτέλεσμα το Υπουργείο Παιδείας να ξεκινήσει έλεγχο στα ωρολόγια προγράμματα των σχολείων της περιοχής.

Το περιστατικό αποτελεί περίπτωση παράλληλη της γνωστής στη Μ. Βρετανία ως «Trojan Horse», σχετικά με τη δράση ισλαμιστικών στοιχείων στα δημόσια σχολεία.³¹ Από την έρευνα διαπιστώθηκε η διάδοση της ομοφοβίας, του αντισημιτισμού, της υποταγής των γυναικών και της διδασκαλίας της «σαρία» ως πολιτικού συστήματος, που εμφανίζεται ως πολύ ανώτερο του δημοκρατικού, ενώ είχαν διακοπεί τα μαθήματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και τα σπορ που απευθύνονταν στα κορίτσια, σε 46 σχολεία. Δεν έχει γίνει γνωστό ποια επιρροή άσκησε η αποκάλυψη της υπόθεσης «Trojan Horse» στην οργάνωση των σχολείων.

5. Περίπτωση τέταρτη: Το 2014 βγαίνει στους κινηματογράφους η γαλλική ταινία: «Qu' est-ce qu' on a fait au Bon Dieu?» («Serial (Bad) Weddings»).³² Η ταινία (κωμωδία) πραγματεύεται την αμηχανία μιας συντηρητικής καθολικής οικογένειας, που οι κόρες της παντρεύονται με

έναν άραβα μουσουλμάνο, έναν βορειοαφρικανό Εβραίο και έναν μαύρο από την Ακτή του Ελεφαντόδοντος. Η ταινία υπήρξε πολύ επιτυχημένη, έκοψε 12 εκατομμύρια εισιτήρια στη Γαλλία, αλλά η εταιρεία διανομής ανακοίνωσε ότι δεν πρόκειται να προβληθεί ούτε στις ΗΠΑ, ούτε στη Μ. Βρετανία, διότι είναι ρατσιστική και «politically incorrect», και πολλές αναφορές στα ΜΜΕ των δύο κρατών είναι επιθετικές, άκρως αρνητικές και προτρέπουν τις κυβερνήσεις τους να απαγορεύσουν τη διανομή της.³³ Οι απειλές κατά των γάλλων παραγωγών οδήγησαν, λοιπόν, την εταιρεία να ανακοινώσει ότι δεν πρόκειται να προβάλει την ταινία στις χώρες αυτές. Σύμφωνα με την παραγωγό εταιρεία, TFI International: «English-speaking audiences would never allow themselves these days to laugh at blacks, Jews or Asians».³⁴

6. Οι περιπτώσεις αυτές δεν είναι μεμονωμένες ούτε μοναδικές. Ο παρατηρητικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει πάμπολλες αντίστοιχες, μικρότερης νομικής εμβέλειας αλλά της ίδιας αντίληψης λογοκρισίας ή αυτολογοκρισίας.³⁵ Αποτελούν μέρος μιας δέσμης ενδείξεων, που συνιστά πραγματικό πρόβλημα για μία φιλελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία της Ευρώπης, σχετικά με τη δυναμική που λαμβάνουν υπό την επιρροή επιθετικών μειοψηφιών. Είναι σίγουρο ότι η κοινωνική διαδικασία που οδήγησε σε αυτήν την πραγματικότητα ήταν αργή και απροσδόκητη, σε ένα υπόβαθρο που είναι ιδιοτυπικό για τον ευρωπαϊκό χώρο. Ωστόσο, η επιρροή που ασκεί το αγγλοσαξωνικό πρότυπο σε διάφορα κοινωνικά υποσυστήματα, όπως είναι, μεταξύ άλλων, αυτά των ΜΜΕ, των ΜΚΟ και της ανώτατης παιδείας, σε συνδυασμό με την ηγεμονική θέση της αγγλικής γλώσσας,³⁶ καθιστούν επιβεβλημένη την κριτική παρατήρηση και αποκωδικοποίηση των ανωτέρω συμπτωμάτων και των αιτιών τους.

Η ελληνική οπτική

1. Η απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ³⁷ της 28ης Νοεμβρίου 2008 «για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328)» είχε στόχο τη λυσιτελέστερη προσέγγιση του ποινικού δικαίου των κρατών-μελών για την καταπολέμηση των εκδηλώσεων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, καθώς και των εγκλημάτων που τελούνται με τέτοια κίνητρα. Η απόφαση έθετε ως προθεσμία για τη μεταφορά της στο εθνικό δίκαιο των κρατών-μελών την 28η Νοεμβρίου 2010.

Η ελληνική κυβέρνηση εμφάνισε έντονη δυστοκία για την υιοθέτηση της οδηγίας. Μετά από τρεις αλληπάλληλες αναβολές, δύο εκ των οποίων εντός του 2014, και μετά από αμέτρητες παρασκηνιακές διαβουλεύσεις, διαφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ των κομμάτων της συγκυβέρνησης Νέας Δημοκρατίας και ΠΑΣΟΚ, το σχετικό νομοσχέδιο ψηφίστηκε τελικώς τον Σεπτέμβριο του

2014.³⁸ Στη σχετική αιτιολογική έκθεση της 18ης Νοεμβρίου 2013³⁹ αναφέρεται ότι: «...πρέπει να αποφεύγεται η ποινική απαξίωση εκδηλώσεων που θεωρούνται εντελώς απρόσφορες να οδηγήσουν στη θυματοποίηση συγκεκριμένης ομάδας ή προσώπου εξαιτίας των φυσικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους ή του γενετήσιου-σεξουαλικού προσανατολισμού τους. Σύμφωνα με τα παραπάνω, κατά τη μεταφορά της προκειμένης απόφασης-πλαίσιο αποδόθηκε πρωταρχική σημασία στην προσφορότητα κάθε συγκεκριμένης εκδήλωσης να παράγει άμεσο και επικείμενο κίνδυνο, τόσο συνολικά για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση (δημόσια τάξη) όσο και ειδικότερα για τα δικαιώματα της ομάδας ή του προσώπου κατά των οποίων στρέφεται».

2. Ο νόμος 4285/2014⁴⁰ δεν αποτελεί ένα αυτοτελές νομικό κείμενο, που θα αντιμετώπιζε τις εκδηλώσεις ρατσισμού ως ιδιώνυμο αδίκημα (όπως απαιτούσε η τότε αντιπολίτευση), αλλά τροποποιεί τον παλαιότερο νόμο 927/1979 «Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις»⁴¹ και ενισχύει τις υφιστάμενες διατάξεις του. Τον Αύγουστο 2014 ενσωματώθηκαν οι τελευταίες τροποποιήσεις, με κορυφαία τη νομική προστασία των ομοφυλοφίλων ως θυμάτων ρατσιστικής βίας.⁴² Συγκεκριμένα, προβλέπεται ρητά η «ποινική προστασία του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου, προσώπων ή ομάδων προσώπων από την εις βάρος τους υποκίνηση βίας ή μίσους».

Ο νόμος καταρχάς περιγράφει τις μορφές αξιόποινης συμπεριφοράς που συνιστούν το έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης βίας ή μίσους, το οποίο στρέφεται κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική καταγωγή ή την αναπηρία, και κατά πραγμάτων που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από τις ανωτέρω ομάδες ή πρόσωπα.⁴³ Στη συνέχεια, περιγράφει τις μορφές αξιόποινης συμπεριφοράς, που συνιστούν το έγκλημα του δημόσιου εγκωμιασμού ή άρνησης εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού.⁴⁴

Τα χαρακτηριστικά του νόμου είναι η αυστηροποίηση της ποινικής μεταχείρισης για τους αρνητές του Ολοκαυτώματος, ενώ ορίζεται ότι η παραβατική συμπεριφορά των υμνητών του ναζισμού και όσων αρνούνται το Ολοκαύτωμα ή τις γενοκτονίες Ποντίων, Αρμενίων και Ελλήνων της Μικράς Ασίας⁴⁵ θα πρέπει να συνδέεται με την υποκίνηση βίας ή μίσους. Υπό την έννοια αυτή, δεν διώκεται η απλή αμφισβήτησή τους ως έκφραση προσωπικής άποψης, αλλά απαιτείται υποκίνηση για άσκηση βίας. Το ποινολόγιο για δημόσιο εγκωμιασμό ή άρνηση εγκλημάτων και γενικότερα για υποκίνηση σε βία με ρατσιστικά χαρακτηριστικά προβλέπεται, για πρώτη φορά, να καλύπτει και τον χώρο του

διαδικτύου. Νέο στοιχείο, από το νέο ποινικό οπλοστάσιο, είναι ότι στοχεύει πλέον και νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων (σύλλογοι κ.λπ.) που εμπλέκονται ή υποκινούν ρατσιστική βία. Ειδική πρόβλεψη υπάρχει και για την τέλεση της παράνομης πράξης από δημόσιους λειτουργούς και υπαλλήλους.⁴⁶ Επιπλέον, προβλέπεται ότι οι διατάξεις περί ρατσιστικών πράξεων δεν εφαρμόζονται ως προς το κράτος, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα δημόσια νομικά πρόσωπα κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας και τους διεθνείς οργανισμούς δημοσίου δικαίου.

3. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν σχετικά με την εφαρμογή της ανωτέρω νομοθεσίας εστιάζονται: πρώτον, στο γενικότερο πρόβλημα της σύγκρουσης μεταξύ της ελευθερίας της έκφρασης και του ρατσιστικού λόγου, και, δεύτερον, στο ειδικότερο πρόβλημα που αφορά τη σχέση μεταξύ του ελληνικού κράτους και των προβλημάτων που εμφανίζει, υπό την έννοια των ρωγμών στο κράτος δικαίου και στην έννοια της ισότιμης μεταχείρισης των διοικουμένων.

Το πρώτο ζήτημα απαιτεί ειδικότερη και λεπτομερή ανάλυση, που εκφεύγει από τις προθέσεις της μελέτης αυτής. Η φιλελεύθερη διάσταση ενός δημοκρατικού κράτους, πάντως, δύσκολα συμβιβάζεται με ρυθμίσεις που, κατ' αποτέλεσμα, ευχερώς μπορούν να περιορίσουν την ελευθερία έκφρασης, τέχνης, επιστήμης και οδηγούν στη «μουμιοποίηση» της ιστορικής έρευνας.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά το υπόστρωμα του ελληνικού κράτους, το οποίο καλείται να εφαρμόσει τις ανωτέρω προβλέψεις. Οι παρατηρήσεις είναι συνοπτικές. Από τις πάμπολλες καταδικές της Ελλάδας για ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας και καταπίεσης ελλήνων πολιτών με μειονοτική εθνοτική ταυτότητα, από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αλλά και από διεθνείς οργανισμούς και ΜΚΟ⁴⁷ συνάγεται η απόσταση που καλείται να διανύσει η Ελλάδα για να καταστεί ένα πλήρες κράτος δικαίου.

4. Η νομική ισχύς του ιδιότυπου ζεύγματος του ομογενοπούς/αλλογενοπούς, παράλληλα με το κλασικό ζεύγμα ημεδαπούς/αλλοδαπούς, αποτέλεσε το έρεισμα για την ανάπτυξη μιας εθνικής συνείδησης, απόμακρης από το ευρωπαϊκό περιβάλλον, που καλλιεργήθηκε από το ίδιο το κράτος, μέσω της κατασκευής «Ελλήνων δρώντων ανθεθνικώς», και οδήγησε σε χιλιάδες αφαιρέσεις ιθαγένειας, βάσει της σχετικής νομοθεσίας.⁴⁸

Το πρώτο σχετικό νομικό κείμενο ήταν το προεδρικό διάταγμα της 13ης Αυγούστου 1927, το οποίο με το άρθρο 4 τροποποιούσε τις μέχρι τότε φιλελεύθερες διατάξεις του Αστικού Νόμου του 1856: «Έλληνες υπήκοοι αλλογενείς, εγκαταλιπόντες το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεως επανόδου, αποβάλλουσι την Ελληνικήν ιθαγένειαν. Τα ανήλικα τέκνα τα αποδημούντα μετ' αυτών, αποβάλλουσι και αυτά συγχρόνως μετά των γονέων των

την Ελληνικήν ιθαγένειαν. Η περί μη επανόδου πρόθεσις, αποτελούσα ζήτημα πραγματικόν, τεκμαίρεται εξ οιοδήποτε σχετικού γεγονότος, ως εκ της δηλώσεως του αποδημούντος ότι εγκαταλείπει οριστικώς την Ελλάδα, εκ της αποδημίας μετ' αυτού ολοκλήρου της οικογενείας του, εκ προσκλήσεως ξένης ιθαγενείας με μόνιμον εγκατάστασιν εν αλλοδαπή, κλπ. Η περί μη επανόδου πρόθεσις και παν σχετικόν με το άρθρον τούτο κρίνεται εν εκάστη συγκεκριμένη περιπτώσει υπό του Υπουργού των Εξωτερικών».⁴⁹

Δύο χρόνια αργότερα, ο νόμος 4310/1929 «Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων και απελάσεων και εκτοπίσεων»,⁵⁰ στο άρθρο 22 εδάφ. β, όριζε: «Δεν επιτρέπεται η εγκατάστασις εν Ελλάδι παντός αλλογενοπούς αποβαλόντος την Ελληνικήν ιθαγένειαν λόγω μεταναστεύσεώς του εις την αλλοδαπήν». Το διάταγμα αυτό επέτρεψε την αφαίρεση της ιθαγένειας πολλών ελλήνων πολιτών διαφορετικών εθνοτικών ομάδων.⁵¹

Ενδιαφέρον έχει μία παρατήρηση συγκριτικού δικαίου, σε πολύ διαφορετικές συνθήκες και με άλλη στόχευση. Το ελληνικό νομοθετικό διάταγμα της 12ης Αυγούστου 1927 για την αφαίρεση ιθαγένειας ομοιάζει με το γερμανικό 11ο Διάταγμα της 25ης Νοεμβρίου 1941 της ναζιστικής περιόδου, σύμφωνα με το οποίο αφαιρείτο η ιθαγένεια γερμανών υπηκόων, Εβραίων (Ιουδαίων) το θρήσκευμα, που διέμεναν στο εξωτερικό ή έφευγαν από τη Γερμανία και εκρίνετο πως δεν θέλουν να επιστρέψουν.⁵²

Ακολούθησε το ΛΖ΄ Ψήφισμα της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής της 6ης Δεκεμβρίου 1947: «Έλληνες υπήκοοι διαμένοντες προσωρινώς ή μονίμως εις το εξωτερικόν, οίτινες διαρκούσης της παρουσίας ανταρσίας δρουν αποδεδειγμένως ανθεθνικώς ή ενισχύουν καθ' οιοδήποτε τρόπον τον κατά του Κράτους διεξαγόμενον συμμαχιακόν αγώνα, δύνανται να αποστερηθούν της Ελληνικής ιθαγενείας».⁵³

Το 1955 η διάσπαρτη, έως τότε, νομοθεσία περί ιθαγενείας κωδικοποιήθηκε με τη θέσπιση του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγενείας,⁵⁴ ο οποίος στο άρθρο 33 παρ. β. διατήρησε το ΛΖ΄ Ψήφισμα του 1947, ενώ ταυτοχρόνως προέβλεψε τις περιπτώσεις απώλειας ιθαγενείας.⁵⁵ Το διάταγμα υπογράφηκε λίγες ημέρες μετά το πογκρόμ και τις λεηλασίες των Τούρκων, υπό την καθοδήγηση της κυβέρνησης Μεντερές, εναντίον της πολυπληθούς και ευημερούσας ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης στις 6 και 7 Σεπτεμβρίου 1955, με αποτέλεσμα τη δραματική συρρίκνωση της ελληνικής μειονότητας.

Υπό τις ανωτέρω ιστορικές συνθήκες, ενδιαφέρον, κατά πρώτον, έχει η περίπτωση απώλειας της ιθαγένειας, λόγω εγκαταλείψεως του ελληνικού εδάφους (άρθρο 19), σύμφωνα με την οποία: «Αλλογενής εγκαταλιπών το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύνανται να κηρυχθή απολέσας την Ελληνικήν ιθαγένειαν».⁵⁶ Η διατύπωση αυτή είναι πολύ κοντά στην αντίστοιχη του ΠΔ του

1927 και στοχεύει στις πληθυσμιακές ομάδες με μειονοτικά χαρακτηριστικά και μειωμένη ή ανύπαρκτη εθνική συνείδηση. Κριτήριο, συνεπώς, για την ένταξη ή μη στο ελληνικό γένος δεν είναι η φυλετική καταγωγή, αλλά η εθνική συνείδηση. Όπως περιγράφεται σε εγκύκλιο της Γενικής Διεύθυνσης της Γενικής Ασφαλείας και Διεύθυνσης Αλλοδαπών: «κύριον κριτήριο προς διάκρισιν ομογενών και αλλογενών είναι η εθνική συνείδησις», η οποία δεν «θεμελιούται κυρίως επί της φυλετικής καταγωγής του προσώπου (εθνικότητας, θρησκείας, γλώσσης)»· ωστόσο, η φυλετική καταγωγή «αποτελεί επίκουρον στοιχείον προς συνεκτίμησιν εν τη όλη συγκεκριμένη κρίσει περί του χαρακτηρισμού του προσώπου ως ομογενούς ή αλλογενούς».⁵⁷

Δεν είναι, εξάλλου, αδιάφορη και η ρύθμιση για την έκπτωση της ιθαγένειας ως συνέπεια τριών διαφορετικών επιλογών ενός Έλληνα υπηκόου: α) εάν απέκτησε αλλοδαπή ιθαγένεια με δική του βούληση· β) εάν αποδέχθηκε δημόσια υπηρεσία σε αλλοδαπό κράτος και αρνήθηκε να την εγκαταλείψει, παρά την υπόδειξη που δέχθηκε από τον υπουργό Εσωτερικών· γ) «Όστις εν τη αλλοδαπή διαμένων ενήργησε προς όφελος αλλοδαπής Πολιτείας πράξεις ασυμβίβαστους προς την ιδιότητα του Έλληнос και αντιθέτους προς τα συμφέροντα της Ελλάδος». Συνεπώς, η ιδιότητα του Έλληνα, προφανώς με την εθνική της διάσταση, αποτελεί κριτήριο για τον χαρακτηρισμό της πράξης ενός πολίτη ως ασυμβίβαστης με αυτή την ιδιότητα.

Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, «ως αλλογενής νοείται ο καθ' οιονδήποτε τρόπον αποκτήσας την ελληνικήν ιθαγένειαν, έλκων την καταγωγήν, απωτέραν ή ου, εκ προσώπων ανηκόντων εις διαφορετικήν εθνότητα, [όστις] διά των συναφών ενεργειών του και της εν γένει συμπεριφοράς του εξέφρασεν αισθήματα μαρτυρούντα έλλειψιν ελληνικής εθνικής συνειδήσεως, εις τρόπον ώστε να μη δύναται να θεωρηθεί αφομοιωθείς εις την ελληνικήν εθνότητα, την οποίαν απαρτίζουν τα συνδεόμενα διά κοινών ιστορικών παραδόσεων, πόθων και ιδανικών πρόσωπα».⁵⁹

Μετά από επανειλημμένες πιέσεις, κυρίως εκ μέρους του Συμβουλίου της Ευρώπης,⁶⁰ η Ελλάδα το 1998 κατήργησε το άρθρο 19, χωρίς όμως αναδρομική ισχύ.⁶¹ Η έλλειψη πρόβλεψης για όσους είχαν στερηθεί την ιθαγένεια και είχαν παραμείνει ως ανιθαγενείς, σε μία εποχή που είχαν εκλείψει, τυπικώς, όλοι οι λόγοι οι οποίοι είχαν οδηγήσει σε στέρηση ιθαγένειας, υποδηλώνει δυσχέρεια διαχείρισης της ιθαγένειας ως δικαιώματος του ανθρώπου, σύμφωνα με τις προβλέψεις του διεθνούς δικαίου.⁶² Για τον λόγο τούτο, η Ελλάδα δεν έχει ακόμη καταστεί συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης του 1961 για τη Μείωση της Ανιθαγένειας, όπως συμβαίνει και με πολλά άλλα κράτη, που αντιμετωπίζουν με δυσπιστία τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται από τη Σύμβαση.⁶³ Η διάκριση μεταξύ αλλογενούς και ομογενούς αποτελεί ένα μεγάλο εμπόδιο,

και σε συμβολικό επίπεδο, για τη διάκριση της ιθαγένειας, ως νομικού δεσμού του ατόμου με το κράτος, από την εθνική συνείδηση, ως δικαιώματος που διαθέτει κάθε άτομο, ανεξαρτήτως ιθαγένειας.

Η λεπτομερειακή αποτίμηση της εφαρμογής του άρθρου 19 κατά τα 43 χρόνια ισχύος του είναι αδύνατη, εξαιτίας της ευχέρειας που είχαν οι αρχές να μη δημοσιεύουν τις υπουργικές αποφάσεις με τις αφαιρέσεις ιθαγένειας στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, ενώ χαρακτηρίζονταν απόρρητες ακόμη και για τους δημάρχους και κοινοτάρχες.⁶⁴ Σύμφωνα με υπολογισμούς, κατά τη διάρκεια των ετών 1955-1998 στερήθηκαν την ιθαγένειά τους 60.044 έλληνες πολίτες, κατά το μέγιστο μέρος (οι 50.000) ανήκοντες στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, αλλά και Σλαβομακεδόνες, Εβραίοι που μετανάστευσαν στο Ισραήλ, πολίτες ιταλικής καταγωγής που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και αλβανοί μουσουλμάνοι.⁶⁵ Σύμφωνα με άλλες πηγές, κατά το διάστημα 1948-1963, οι στερηθέντες την ελληνική ιθαγένεια για πολιτικούς λόγους, ανέρχονται σε 22.266 άτομα.⁶⁶

Το γεγονός ότι η σχετική νομοθεσία επιβίωσε επί 24 χρόνια μετά τη Μεταπολίτευση είναι ενδεικτικό της κοινωνικής ανοχής απέναντι σε διακρίσεις που το ελληνικό κράτος υιοθετούσε, με εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες για τους πολίτες του.⁶⁷ Η ανωτέρω, θεσμικά δυσάρεστη, περιγραφή της στέρησης ιθαγένειας, που συνιστά μορφή ρατσιστικής συμπεριφοράς, είναι βέβαιο ότι αφορά το παρελθόν. Η διάκριση όμως, σε αλλογενείς και ομογενείς παραμένει στην ελληνική νομοθεσία και οδηγεί σε επικίνδυνους δαιδάλους νομικής επιχειρηματολογίας περί την «καθαρότητα» του αίματος και το «γένος», που επιφέρει ρήγματα στον νομικό πολιτισμό της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπως θα φανεί στη συνέχεια.⁶⁸

5. Η επιβεβαίωση μιας εθνικιστικής αντίληψης, από την αντίθετη πλευρά, δηλαδή από την πλευρά της χορήγησης της ελληνικής ιθαγένειας σε αλλογενείς αλλοδαπούς, έρχεται από το Συμβούλιο της Επικρατείας, με το σκεπτικό που αναπτύσσει στην απόφασή του περί χορήγησης ιθαγένειας σε αλλοδαπούς,⁶⁹ όπου κρίθηκε, κατά πλειοψηφία, ότι ο τρόπος κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, που προβλέπει ο Ν. 3838/2010, προσκρούει στις συνταγματικές επιταγές. Κύριο επιχείρημα της πλειοψηφίας του ΣτΕ είναι η μη τήρηση, από τον νομοθέτη, ουσιαστικών κριτηρίων τα οποία τεκμηριώνουν τον γνήσιο δεσμό των αλλοδαπών με την ελληνική κοινωνία, η οποία, κατά το ΣτΕ, συγκροτείται βάσει συγκεκριμένων εθνικών χαρακτηριστικών. Η Ολομέλεια του ΣτΕ δέχθηκε, κατά βάση, την επιχειρηματολογία του Δ΄ Τμήματος στην παραπεμπτική απόφαση 350/2011, όπου είχε κριθεί ότι προϋπόθεση για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας είναι η ύπαρξη εθνικού δεσμού.⁷⁰ Ανεξαρτήτως του ορθού ή μη ως προς το διατακτικό της απόφασης⁷¹, εδώ ενδια-

φέρει η αιτιολογία της απόφασης και ο λόγος που εκφέρεται, κυρίως η αναγωγή της αρχής του αίματος ως του συνταγματικού κανόνα για τη χορήγηση ιθαγένειας.⁷² Το ΣτΕ θεωρεί ότι: «δεν μπορεί να παραγνωρίσει το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος ιδρύθηκε και υπάρχει ως εθνικό κράτος με συγκεκριμένη ιστορία και ότι ο χαρακτήρας αυτός είναι εγγυημένος τουλάχιστον από τους ορισμούς του άρθρου 1 παρ. 3 του ισχύοντος Συντάγματος» και ότι: «ελάχιστος όρος και όριο των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων για την απονομή της ελληνικής ιθαγένειας είναι η ύπαρξη γνησίου δεσμού του αλλοδαπού προς το ελληνικό κράτος και την ελληνική κοινωνία, τα οποία δεν είναι οργανισμοί ασπόνδυλοι και δημιουργήματα εφήμερα αλλά παριστούν διαχρονική ενότητα με ορισμένο πολιτιστικό υπόβαθρο, κοινότητα με σχετικώς σταθερά ήθη και έθιμα, κοινή γλώσσα με μακρά παράδοση, στοιχεία τα οποία μεταβιβάζονται από γενεά σε γενεά με τη βοήθεια μικρότερων κοινωνικών μονάδων (οικογένεια) και οργανωμένων κρατικών μονάδων (εκπαίδευση)».⁷³

Σωστά, στο σημείο αυτό, η μειοψηφία αποκλίνει: «Και ορίζει μεν η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 του Συντάγματος ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και “υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους...” ωστόσο, ούτε από τη διάταξη αυτή ούτε από άλλη συνταγματική διάταξη απορρέει υποχρέωση του νομοθέτη να θέτει ως προϋπόθεση για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, τη διαπίστωση γνησίου δεσμού με το ελληνικό έθνος, δηλαδή την ύπαρξη ήθη διαμορφωθείσης εθνικής συνείδησης των πολιτογραφούμενων αλλοδαπών. Κατά μείζονα δε λόγο, όταν πρόκειται για απονομή ελληνικής ιθαγένειας σε ανήλικα τέκνα αλλοδαπών, τα οποία αφορούν οι επίμαχες διατάξεις του Ν. 3838/2010. Και τούτο διότι, άλλωστε, με την απονομή της ελληνικής ιθαγένειας ο αλλοδαπός καθίσταται έλληνας πολίτης, συμπολίτης των λοιπών ελλήνων πολιτών και όχι ομοεθνής τους, δηλαδή δεν του αναγνωρίζεται και η ελληνική εθνική ταυτότητα. Είναι σαφές δε, κατά το Σύνταγμα, η διάκριση μεταξύ λαού και έθνους».

Με την επιχειρηματολογία τους, η πλειοψηφία των δικαστών του ΣτΕ εμπλέκει το κράτος με το έθνος, θεωρεί ως προϋπόθεση της ιθαγένειας, δηλαδή του νομικού δεσμού των ατόμων με το κράτος, την ύπαρξη ενιαίας εθνικής συνείδησης και έτσι απονομιμοποιεί τη συγκρότηση διαφορετικών εθνοτικών ή άλλων ταυτοτήτων ως μειονοτικών ταυτοτήτων.

Επίμετρο

Η αντιρατσιστική νομοθεσία αποτελεί κοινό τόπο στις δυτικές χώρες. Οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία, χώρες πολυπολιτισμικές με ιδιοτυπίες ως προς την εθνική τους συγκρότηση, έχουν υιοθετήσει ένα μοντέλο «πολιτικής ορθότητας» ως εξειδίκευσης της αρχής της ισότητας, που θεωρούν ότι συμβάλλει στην ειρηνική διαβίωση των διαφορετικών πλη-

θυσιακών ομάδων που τις απαρτίζουν. Η περιγραφή, λοιπόν, που προηγήθηκε είχε σκοπό να καταδείξει τα νομικά και κοινωνικά προβλήματα αυτών των επιλογών, που καταλήγουν σε βάρος της ελευθερίας της έκφρασης. Και στις δύο χώρες, οι ιστορικές ενοχές, της δουλείας στην πρώτη και της Βρετανικής αυτοκρατορίας στη δεύτερη, αποτελούν τον απώτατο λόγο των συγκεκριμένων ρυθμίσεων.

Οι ευρωπαϊκές χώρες, αποδεχόμενες ως συνταγματικό κανόνα την ελεύθερη συγκρότηση μειονοτικών ταυτοτήτων, προσπαθούν με την αντιρατσιστική νομοθεσία να σταθμίσουν τη σύγκρουση ανάμεσα στα έννομα αγαθά της ελευθερίας της έκφρασης, από τη μια, και της προστασίας των ευάλωτων ομάδων έναντι του ρατσιστικού λόγου, από την άλλη.

Το ελληνικό κράτος, κατά παράδοση, αντιμετωπίζει με χρονική καθυστέρηση ετών τα ζητήματα που είχαν αντιμετωπίσει πολύ νωρίτερα τα δυτικά κράτη. Την εποχή της παγκοσμιοποίησης, η σμίκρυνση του χρόνου επιτείνει τη χρονοκαθυστέρηση και δημιουργεί ένα διττό πρόβλημα για τη χώρα μας: αντιμετωπίζει όλες τις δυσκολίες από την καθυστέρηση επίλυσης ενός ζητήματος και ταυτόχρονα «εισάγει» ρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν σε άλλες χώρες, χωρίς όμως να λάβει υπόψη τα προβλήματα εφαρμογής που οι ρυθμίσεις αυτές ανέδειξαν.

Στην Ελλάδα, η πολυεπίπεδη αμφισβήτηση των επιμέρους ταυτοτήτων με έντονες τις αναμνήσεις ενός προβληματικού εθνοπατριωτισμού, που μέσω της ερμηνείας της έννοιας του έθνους ανάγεται σε συνταγματικό κανόνα, μπορεί να οδηγήσει σε ανελεύθερες εμπλοκές, συνδυαζόμενη με την ποινική νομοθεσία κατά του ρατσιστικού λόγου. Τέτοια εμπλοκή θα μπορούσε να ήταν η διαφορετική μεταχείριση ατόμων και ομάδων που εντάσσονται στην κυρίαρχη εθνική αντίληψη, σε σχέση με εκείνους που την αμφισβητούν. Με τον τρόπο αυτό, οι ευάλωτες ομάδες, αντί να προστατεύονται από τη νομοθεσία περί της αντιμετώπισης του ρατσιστικού λόγου, θα αντιμετωπίσουν, ενδεχομένως, μειωμένη προστασία. Ειδικότερα, ο όρος *race* δεν διακρίνει μεταξύ πλειοψηφικής και μειοψηφικής ομάδας. Υπό την έννοια αυτή, η νομοθεσία κατά του φυλετικού μίσους μπορεί είτε να προστατεύει όλες τις ομάδες εξίσου –όταν δεν υπάρχει κάποια κυρίαρχη–, είτε, όπως στην ελληνική περίπτωση, να προστατεύει τις ευάλωτες ομάδες έναντι της κυρίαρχης. Όμως, η διάσταση της κυρίαρχης ελληνικής εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα ενδέχεται, έτσι, να μετατρέψει το ίδιο το έθνος σε υποκείμενο προστασίας βάσει του αντιρατσιστικού νόμου.⁷⁴

Ο χρόνος θα δείξει εάν η νομοθεσία αυτή θα μπορέσει να αποδώσει καρπούς στην πολυσύνθετη κοινωνική πραγματικότητα της Ελλάδας, όπου στόχος (θα έπρεπε να) είναι η ανατροπή ενός νομικού και πολιτισμικού πολιτισμού μη ανοχής στο «αντεθνικό», της αντίληψης περί «ευαίσθητων θεμάτων» στην εξωτερική πολιτική, της μοναδικότητας

του ελληνικού έθνους. Η ανατροπή αυτή είναι η μόνη οδός για την επούλωση των ρωγμών του κράτους δικαίου, ως προς την αρχή της ισότητας και την ταυτόχρονη αποφυγή φαινομένων λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας, που δηλητηριάζουν κάθε φιλελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ανάρτηση 10.5.2015. Το κείμενο αυτό στηρίχθηκε στην ομιλία μου με τίτλο: «Η νομική κουλτούρα του αντιρατσιστικού νόμου: προβολή στο μέλλον. Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ στο βρετανικό “παράδειγμα”», στο Συνέδριο του Δικτύου «Αντιγόνη», http://www.antigone.gr/files/gr/round-table/rt13/NRT_2014_Agenda.pdf, στις 15 Δεκεμβρίου 2014, στη 13η «Εθνική Στρογγυλή Τράπεζα κατά των Διακρίσεων».
2. Ν. 4285/ΦΕΚ Α΄ 191/10.9.2014: «Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α΄ 139) και προσαρμογή του στην απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις».
3. Βλ. πιο κάτω.
4. Για την έννοια της κουλτούρας, νοείται εδώ ο ευρύτατος όρος που χρησιμοποιεί ο Edward Burnett Tylor, στο περίφημο έργο του *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, τ. 1-2, John Murray, Λονδίνο 1871: «that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society», στο πλαίσιο της αντίληψης του Norbert Elias, *On the Process of Civilisation*, επιμ. Stephen Mennell / Eric Dunning / Johan Goudsblom / Richard Kilminster, UCD Press, Δουβλίνο 2012 (τίτλος γερμανικού πρωτοτύπου: *Über den Prozess der Zivilisation*, Verlag Haus zum Falken, Βασιλεία 1939).
5. «Neither slavery nor involuntary servitude, except as a punishment for crime whereof the party shall have been duly convicted, shall exist within the United States, or any place subject to their jurisdiction», στο <http://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/13thamendment.html>.
6. Κριτήριο ελάχιστα επεξεργασμένο στην Ευρώπη σε σχέση με την Αμερική: βλ. ενδεικτικά Natalia Molina, *How Race Is Made in America: Immigration, Citizenship, and the Historical Power of Racial Scripts* (American Crossroads), University of California Press, Μπέρκλεϊ 2014, *passim*.
7. Βλ. Mary C. Waters, *Ethnic Options: Choosing Identities in America*, California Press, Μπέρκλεϊ 1990, και έναν σχετικό αντίλογο από τον Stephen Steinberg, *The Ethnic Myth: Race, Ethnicity, and Class in America*, Beacon Press, Βοστώνη 2001 (γ΄ έκδ.). Στον αντίποδα, με μία περισσότερο ευρωπαϊκή θεώρηση, βλ. Ernesto Laclau (επιμ.), *The Making of Political Identities*, Verso, Λονδίνο 1994, με συμβολές των Glenn Bowman, Rodolphe Gasché, Claudia Hilb, Ernesto Laclau, Aletta J. Norval, Renata Salecl, Bobby Sayyid, Anne Marie Smith, Zoltán Szankay, Lilian Zac και Slavoj Žižek.
8. «Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances», στο https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment.
9. Βλ. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*, επιμ. Eduardo Nolla, μτφρ. από τα γαλλικά James T. Schleifer. A Bilingual French-English editions, τ. 3, Liberty Fund, Ινδιανάπολις 2010, στο http://pustakalaya.org/eserv.php?pid=Pustakalaya:1799&dsID=AlexisDeTocqueville1840_DemocracyInAmericaVol.3.pdf, σ. 35: «So the situation of the Americans is entirely exceptional, and it may be believed that no democratic people will ever be put in the same situation»: βλ. επίσης, Seymour Martin Lipset, *American Exceptionalism: A Double-edged Sword*, W.W. Norton, 1997.
10. Βλ. ενδεικτικά C. Edwin Baker, «Hate Speech», στο Michael Herz / Peter Molnar (επιμ.), *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge University Press 2012, σ. 57-80.
11. Γενικότερα για την επιρροή που ασκείται στα ΜΜΕ, αλλά και που τα ίδια ασκούν, βλ. Achilles Skordas, «Mass Media, Influence on International Relations», *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, *Encyclopedia Entries*, στο <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e960> (πρόσβαση: Μάρτιος 2013).
12. Από την απέραντη βιβλιογραφία βλ. τα πρόσφατα: Russell L. Weaver, *Understanding The First Amendment*, Lexis Nexis, Ντέντον Οχάιο 52014· Kathleen M Sullivan / Noah Feldman, *First Amendment Law*, Foundation Press 52013· Geoffrey R. Stone / Louis M. Seidman / Cass R. Sunstein / Mark V. Tushnet / Pamela S. Karlan, *The First Amendment*, Wolters Kluwer, 42012· Jerome Barron / C. Thomas Dienes, *First Amendment Law in a Nutshell*, Thomson West, 42008· και το κλασικό, C. Edwin Baker (επιμ.), *Human Liberty and Freedom of Speech*, University Press, Οξφόρδη 1989.
13. Έτσι ο Adam Liptak, «Foreword: Hate Speech and Common Sense», στο Herz / Molnar (επιμ.), *The Content and Context*, ό.π., σ. xix-xxii. Επίσης, Leslie Ader, «Snyder v. Phelps: the Court’s Lack of Moral Common Sense», στο https://www.academica.edu/10082821/Snyder_v._Phelps_Lack_of_Moral_Common_Sense. Τέτοια σύγκρουση υπήρξε στην υπόθεση Snyder v. Phelps, 131 S. Ct. 1207 (2011), στο <http://www.supremecourt.gov/opinions/10pdf/09-751.pdf>, όπου το Ανώτατο Δικαστήριο ανέτρεψε την απόφαση δικαστηρίου, το οποίο είχε επιδικάσει αποζημίωση για ηθική βλάβη (emotional distress) σε βάρος της Westboro Baptist Church of Topeka, Kansas, υπέρ της οικογένειας στρατιώτη, που σκοτώθηκε σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, και κηδεύτηκε παρουσία θρησκόληπτων θορυβωδών διαδηλωτών με πλακάτ –εναντίον όσων συμμετέχουν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις–, που ανέγραφαν προσβλητικές και απαξιοτικές εκφράσεις, όπως: «Thank God for Dead Soldiers», «Not Blessed Just Cursed», «Fag Troops», κ.ά. συναφή. Το Ανώτατο Δικαστήριο, με πλειοψηφία 8-1, έκρινε ότι ο λόγος μίσους από διαδηλωτές σε στρατιωτικές κηδείες εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο της «Πρώτης Τροποποίησης». Η απόφαση οδήγησε σε έκρηξη τον ενάγοντα, πατέρα του στρατιώτη, Albert Snyder, που δήλωσε: «My first thought was, eight justices don’t have the common sense God gave a goat», στο http://www.ydr.com/ci_17522611.
14. Η ορθότερη αναφορά, Ιουδαίοι (Jews), ειδάλως Hebrew σημαίνει τη γλωσσική διάσταση.
15. Ρομ/Ρομά, κατά τη σημερινή, πολιτικώς ορθή, εκδοχή.
16. Η συνήθης ελλειπτική αναφορά, του συνόλου των κατηγοριών αυτών, σήμερα είναι: LGBTQ (Lesbians, Gays, Bisexual, Transgender) και στην ελληνική γλώσσα: ΛΟΑΤ (Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφισεξουαλικοί/ές, Τρανς).

17. Βλ. απολύτως ενδεικτικά από την τεράστια βιβλιογραφία: Ivan Hare / James Weinstein (eds.), *Extreme Speech and Democracy*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2009· Robert Kahn, *Holocaust Denial and the Law: A Comparative Study*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2004· John Knechtle, «Holocaust Denial and the Concept of Dignity in the European Union», *Florida State University Law Review* 36 (2008), σ. 41-65. Για μία σύγκριση μεταξύ ΗΠΑ και Γερμανίας, βλ. Robert A. Kahn, «Cross-Burning, Holocaust Denial, and the Development of Hate Speech Law in the United States and Germany», *University of Detroit Mercy School of Law Review* 83 (2006), σ. 163 κ.εξ.
18. Εδώ δεν ισχύει το περιγραφόμενο από την Anne Marie Slaughter, «A Global Community of Courts», *Harvard International Law Journal* 44 (2003), σ. 191 κ.εξ., ειδικότερα σ. 205 («integrated system of law»), με το οποίο εθνικά και υπερεθνικά δικαστήρια αποφασίζουν με παρεμφερή τρόπο. Για μία συνεκτική συγκριτική ανάλυση της νομολογίας των συνταγματικών δικαστηρίων για τον ρατσιστικό λόγο («hate speech»), βλ. Michel Rosenfeld, «Hate Speech in Constitutional Jurisprudence. A Comparative Analysis», στο Herz / Molnar (επιμ.), *The Content and Context*, ό.π., σ. 242-289. Για μία βαθύτερη ανάλυση των τριών δικαιοταξιών, ΗΠΑ, Γερμανίας, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), βλ. Triantafyllos Zolotas, *Privatleben und Öffentlichkeit: Eine vergleichende Untersuchung zur Rechtslage in der Bundesrepublik Deutschland, in den Vereinigten Staaten von Amerika sowie nach der Europäischen Menschenrechtskonvention*, Carl Heymanns Verlag, Κολωνία 2010, όπου διερευνάται η σύγκριση της ελευθερίας του λόγου με το δικαίωμα προστασίας του ιδιωτικού βίου· Αλκμήνη Φωτιάδου, *Σταθμίζοντας την ελευθερία του λόγου. Δικαστικές τεχνικές και ελευθερία του λόγου στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα*, Σάκκουλας, Αθήνα 2006. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι το Supreme Court έχει δεχθεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, τον περιορισμό της ελευθερίας του λόγου, όταν αυτός έρχεται σε σύγκρουση με άλλα έννομα αγαθά. Πρόσφατο και σημαντικό παράδειγμα η νομοθεσία για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας· βλ. αναλυτικά για την ειδική αυτή νομοθεσία και τον USA Patriot Act, Oren Gross, «Chaos and Rules: Should Responses to violent Crises Always Be Constitutional?», *The Yale Law Journal* 112 (2003), σ. 1011-1134. Επίσης, ως προς τα ειδικά δικαστήρια, βλ. τη σημαντική απόφαση του Supreme Court of the United States, Hamdan v. Rumsfeld, Secretary of Defence et al. No. 05-184, June 29, 2006, στο <http://www.supremecourtus.gov/opinions/05pdf/05-184.pdf>. Επίσης, Kim Lane Scheppele, «Law in a Time of Emergency: States of Exception and the Temptations of 9/11», *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* τχ. 2004/6, σ. 1-75· Anja Dalgaard-Nielsen / Daniel Hamilton, *Transatlantic Homeland Security: Protecting Society in the Age of Catastrophic Terrorism*, Routledge 2005, passim.
19. Βλ. απολύτως ενδεικτικά το κλασικό έργο του Lawrence James, *Rise And Fall of The British Empire*, Abacus 2001, καθώς και Ronald Hyam, *Britain's Imperial Century, 1815–1914: A Study of Empire and Expansion*, Palgrave Macmillan 2002· Niall Ferguson, *Empire*, Basic Books, Ν. Υόρκη 2004· David Abernethy, *The Dynamics of Global Dominance, European Overseas Empires 1415–1980*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 2000.
20. 1. British citizenship 2. British overseas territories citizen 3. British overseas citizen 4. British subject 5. British national (overseas) 6. British protected person· βλ. σχετικά στο <https://www.gov.uk/types-of-british-nationality/overview>. Μεταξύ των ετών 1949 και 1982, το καθεστώς του βρετανού υπηκόου είχαν όλοι οι υπήκοοι των χωρών της Κοινοπολιτείας. Με τον νόμο του 1981 το δικαίωμα περιορίστηκε, παρέμεινε όμως ένα μεγάλο τμήμα των εχόντων βρετανική ιθαγένεια από χώρες, όπως το Πακιστάν.
21. Βλ. Alexis Jay Obe, *Independent Inquiry into Child Sexual Exploitation in Rotherham*, 21 August 2014, στο http://www.rotherham.gov.uk/downloads/file/1407/independent_inquiry_cse_in_rotherham.
22. Βλ. <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/aug/30/rotherham-girls-could-have-been-spared-ann-cryer>.
23. Γύρω στο 40%· βλ. ενδεικτικά, Sarfraz Manzoor, «The England That Is Forever Pakistan. Multiculturalism and Rape in Rotherham», 15.9.2014, στο http://www.nytimes.com/2014/09/16/opinion/multiculturalism-and-rape-in-rotherham.html?_r=0.
24. Lumpen (γερμανικά) = κουρέλι / λούμπεν προλεταριάτο: προσφιλής μαρξιστικός όρος, που σημαίνει τον άνθρωπο χωρίς ταξική συνείδηση, εξαθλιωμένο, περιθωριοποιημένο.
25. Βλ. σχετικά Sarfraz Manzoor, *Greetings From Bury Park*, Bloomsbury Publishing PLC, Λονδίνο 2007.
26. Case of Redfearn v. the United Kingdom: Δημοσιεύθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2013, στο <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-114240>.
27. Βλ. το αρχικό κείμενο του 1976, στο <http://www.opsi.gov.uk/SI/si2001/20013458.htm>, την τροποποίηση του 2000 <http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2000/20000034.htm> και συνολικά, στο <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1976/74>.
28. Βλ. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>.
29. Το δικαστήριο έκρινε ότι στην κατηγορία των διακρίσεων κατά της θρησκείας και της συνείδησης νοείται και αυτή της πολιτικής συνείδησης, όπως αυτή εκφράζεται μέσω της συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα, δηλαδή ότι η έννοια της συνείδησης θα πρέπει να ερμηνεύεται ευρύτατα.
30. Βλ. http://www.nytimes.com/2014/12/08/world/british-principal-who-resigned-believes-he-was-seen-as-a-threat.html?_r=0· <http://www.gatestoneinstitute.org/4273/uk-islamic-takeover-plot>· <http://www.democraticunderground.com/10025931003>, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-birmingham-26482599>· <http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/11157116/Trojan-Horse-just-the-tip-of-the-iceberg.html>.
31. Βλ. την έκθεση του Peter Clarke, *Report into Allegations Concerning Birmingham Schools Arising from the «Trojan Horse» Letter*, July 2014, που είχε παραγγείλει το Κοινοβούλιο (House of Commons), στο http://dera.ioe.ac.uk/20549/1/Report_into_allegations_concerning_Birmingham_schools_arising_from_the_Trojan_Horse_letter-web.pdf.
32. Βλ. <http://www.imdb.com/title/tt2800240/>. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11158603/Racist-French-cinema-hit-too-politically-incorrect-for-UK-and-US-audiences.html>.
33. Βλ. ενδεικτικά: <http://www.hollywoodreporter.com/review/serial-bad-weddings-qu-est-699426>, <http://english.alarabiya.net/en/media/television-and-radio/2014/10/22/French-movie-rejected-by-U-S-UK-distributors-over-claims-of-racism.html>.
34. Βλ. <http://www.telegraphs.xyz/news/worldnews/europe/france/11158603/Racist-French-cinema-hit-too-politically-incorrect-for-UK-and-US-audiences.html>.
35. Βλ. π.χ. http://www.spectator.co.uk/features/9376232/free-speech-is-so-last-century-todays-students-want-the-right-to-becomfortable/?utm_source=Adestra&utm_medium=email&utm_campaign=WEDNESDAY%20PREVIEW%20NEWSLETTER%20%2321%20%2819%20November%29, <http://www.bbc.co.uk/news/>

- uk-30119100, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-23064355>, http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/7885918.stm.
36. Michael Gordin, *Scientific Babel: The Language of Science from the Fall of Latin to the Rise of English*, Profile Books, Λονδίνο 2015.
 37. Official Journal of the European Union, L 328, 6.12.2008, στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32008F0913>. Βλ. σχετικά, Erica Howard, *The EU Race Directive: Developing the Protection against Racial Discrimination within the EU*, Routledge 2009 και 2012.
 38. Βλ. http://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=1fddd6cf-874b-4b4a-b01d-05f37f9c598d.
 39. Κατατέθηκε με το σχέδιο νόμου: «Τροποποίηση του Ν. 927/1979 (Α 139) και προσαρμογή του στην απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328)».
 40. ΦΕΚ Α΄ 191/10.9.2014.
 41. ΦΕΚ Α΄ 139/28.6.1979.
 42. Βλ. σχετικά, Χριστίνα Ακριβοπούλου, «Η ομοφοβία ως περιεχόμενο του μισαλλόδοξου λόγου. Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ στο US Supreme Court», *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 61 (2014), σ. 663-687.
 43. Βλ. άρθρο 1 που αντικαθιστά το άρθρο 1 του Ν. 927/1979.
 44. Βλ. άρθρο 2 που αντικαθιστά το άρθρο 2 του Ν. 927/1979.
 45. Χωρίς ρητή αναφορά. Συνάγεται από τη φράση: «εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού, που έχουν αναγνωρισθεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων» (άρθρ. 2 παρ. 1).
 46. Εκτός από τις τροποποιήσεις του Ν. 927/79, εισάγεται επιπλέον το νέο άρθρο 81Α στον Ποινικό Κώδικα, που τιμωρεί το ρατσιστικό έγκλημα.
 47. Βλ. πρόχειρα στον ιστότοπο της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου: <http://www.nchr.gr/>.
 48. Βλ. Δημήτρης Χριστόπουλος, *Ποιος είναι Έλληνας πολίτης*; Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 2012· του ίδιου, «Οι περιπέτειες της ελληνικής ιθαγένειας: ποιος (δεν) έχει τα προσόντα να είναι Έλληνας», *Θέσεις* 87 (2004), σ. 61-90.
 49. Βλ. ΠΔ της 13.8.1927: «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 13/15.9.1926 Ν.Δ. περί τροποποιήσεως διατάξεων του Αστικού Νόμου», άρθρο 4, ΦΕΚ Α΄ 171/13.8.1927. Το διάταγμα υπογράφεται από τον τότε πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη και προσυπογράφεται από τους υπουργούς Εσωτερικών, Π. Τσαλδάρη, και Εξωτερικών, Α. Μιχαλακόπουλο.
 50. ΦΕΚ Α΄ 287/16.8.1929.
 51. Η πρώτη πληθυσμιακή ομάδα ήταν μερικές χιλιάδες Βλάχοι της Μακεδονίας που εγκατέλειψαν οικειοθελώς την ελληνική επικράτεια για να εγκατασταθούν στη Ρουμανία, βάσει συμφωνίας μεταξύ των δύο χωρών. Άλλη ομάδα ανθρώπων που θεωρήθηκαν αλλογενείς, στερούμενοι ελληνικής εθνικής συνείδησης, ήταν περίπου 85.000 Σλαβομακεδόνες της Βόρειας Ελλάδας, αρκετοί από τους οποίους είχαν μεταναστεύσει στη Βόρεια Αμερική και αργότερα στην Αυστραλία. Ακολούθησαν και άλλες ομάδες, όπως Τσάμηδες, Εβραίοι, αργότερα, και άλλοι· βλ. αναλυτικά Τάσος Κωστόπουλος, «Αφαιρέσεις ιθαγένειας. Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας (1926-2003)», *Σύγχρονα Θέματα* 53 (Δεκέμβριος 2003), σ. 53-75, ειδικότερα σ. 54 κ. εξ.
 52. Αναλυτικά για το 11ο Διάταγμα της 25 Νοεμβρίου 1941 σχετικά με τη γερμανική ιθαγένεια, βλ. Diemut Majer, «Non-Germans» *Under the Third Reich: The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland. 1939-1945*, JHU Press, Βαλτιμόρη 2003, σ. 118 κ. εξ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, (σ. 326), τα περισσότερα στοιχεία της ρύθμισης υπήρχαν και σε προηγούμενα νομικά κείμενα, ήδη από το 1933. Χαρακτηριστικό της ναζιστικής ρύθμισης, που δεν προβλέπεται στην αντίστοιχη ελληνική, είναι η κατάσχεση όλων των περιουσιακών στοιχείων όσων εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία. Το διάταγμα αυτό καταργήθηκε με απόφαση του Ομοσπονδιακού Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το 1968, χωρίς αναδρομική ισχύ· βλ. σχετικά, απόφαση του House of Lords Oppenheimer v. Cattermole (1976), στο <http://uniset.ca/naty/maternity/oppenheimer.html>: «(2) A decree of November 25, 1941, enacted by the "Nazi" Government during the war provided that a Jew of German nationality who had his usual place of abode abroad when the decree came into force should lose his nationality forthwith. (3) By a decision of the Federal German Constitutional Court given in 1968 the decree of November 25, 1941, was held to be absolutely void ab initio but nevertheless that decision had no retrospective effect». Εκτός από τους Εβραίους, και για τους Γερμανούς πολίτες που χαρακτηρίζονταν «Fremdvölkische» (=αλλοεθνείς), όπως Σλάβοι, μη-Ευρωπαίοι, Τσιγγάνοι, ίσχυαν ειδικοί νόμοι που περιόριζαν δραστικά τα δικαιώματά τους και προέβλεπαν κυρώσεις, που έφταναν μέχρι και την αποστολή τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, βλ. Maier, «Non-Germans», *ό.π.*, *passim*.
 53. Βλ. Ψήφισμα της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής της 6ης Δεκεμβρίου 1947: «Περί αποστερήσεως της Ελληνικής ιθαγένειας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εις το εξωτερικόν», άρθρο Ι, ΦΕΚ Α΄ 267/7.12.1947.
 54. ΝΔ 3370/1955 (ΦΕΚ Α΄ 258/23.9.1955). Το διάταγμα υπογράφει ο βασιλιάς Παύλος, επί πρωθυπουργίας Αλέξανδρου Παπάγου.
 55. Στο κεφάλαιο Β΄ με τίτλο: «Απώλεια Ιθαγένειας» εντάσσονται επτά περιπτώσεις απώλειάς της: I. Ένεκα κτήσεως αλλοδαπής ιθαγένειας (άρθρο 14)· II. Διά δηλώσεως βουλήσεως περί αποβολής (άρθρο 15)· III. Ένεκα γάμου μετ' αλλοδαπού (άρθρο 16)· IV. Ένεκα λύσεως γάμου μετ' Έλληνα (άρθρο 17)· V. Ένεκα νομιμοποιήσεως ή αναγνωρίσεως τινος ως τέκνου αλλοδαπού (άρθρο 18)· VI. Ένεκεν εγκαταλείψεως του Ελληνικού εδάφους (άρθρο 19)· VII. Ένεκεν εκπτώσεως (άρθρο 20).
 56. Η διάταξη του άρθρου 19 συνεχίζεται ως εξής: «Τούτο ισχύει και διά τον αλλογενή τον γεννηθέντα και κατοικούντα εν τη αλλοδαπή. Τα εν τη αλλοδαπή εγκατεστημένα ανήλικα τέκνα τούτου δύνανται να κηρυχθώσιν απολέσαντα την Ελληνικήν ιθαγένειαν, εάν αμφότεροι οι γονείς αυτών ή ο επιζών τούτων απώλεσαν ταύτην. Περί τούτων αποφαίνεται ο Υπουργός των Εσωτερικών μετά σύμφωνον γνώμην του Συμβουλίου Ιθαγένειας».
 57. Βλ. αναλυτικά Κωστόπουλος, «Αφαιρέσεις ιθαγένειας», *ό.π.*, σ. 53-75, ειδικότερα σ. 61· Νίκος Αλιβιζάτος, «"Έθνος" κατά "Λαού" μετά το 1940», στο Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνομαρξισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 2009 (α΄ έκδ. 1983), σ. 81-90.
 58. Βλ. άρθρο 20 του ΝΔ 3370/1955.
 59. ΣτΕ 571/1981· βλ. σχετικά Θέμη Τσολάκου, «Η ελληνική ιθαγένεια μεταξύ εθνικής ενσωμάτωσης και πολιτικής ένταξης», στο <http://www.constitutionalism.gr/site/2012-i-elliniki-itageneia-metaxy-etnikis-enswmatwsi-ka/>, που κρίνει την απόφαση 350/2011 του ΣτΕ (Δ΄ Τμήμα).

60. Βλ. Jeanne Hersant, *L'évolution de la question de la minorité musulmane de Thrace Occidentale dans le cadre de l'intégration européenne de la Grèce*, Institut d'Études Politiques de Rennes, 2000, Diplôme de l'Institut d'Études Politiques de Rennes, section Politique et société. Mémoire sous la direction de Gilles Dorronsoro, στο www.rennes.iep.fr/IMG/pdf/Hersant.pdf της Ίδιας, «Contourner les normes européennes grâce... aux instruments européens. L'impératif de sécurité nationale ou les résistances à l'intégration européenne de la Grèce», *Revue internationale de politique comparée* 15/4 (2008), σ. 639-652.
61. Ο Ν. 2623/1998, ΦΕΚ Α' 139/25.6.1998, προέβλεπε στο άρθρο 9 παρ. 14: «Καταργείται εφεξής το άρθρο 19 του ν.δ. 3370/1955 "περί κυρώσεως του Κώδικος Ελληνικής Ιθαγενείας") ΦΕΚ 258 Α'»). Για τα νομικά ζητήματα που τίθενται, βλ. Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Έκθεση 2003, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, Φεβρουάριος 2004, σ. 199-201· Nikolaos Sitaropoulos, «Freedom of Movement and the Right to a Nationality v. Ethnic Minorities: The Case of ex Article 19 of the Greek Nationality Code», *European Journal of Migration and Law* 6 (2004), σ. 205-223.
62. Ήδη από το 1923, το Διαρκές Δικαστήριο της Διεθνούς Δικαιοσύνης, στη συμβουλευτική του γνώμη για τη Νομοθεσία Ιθαγένειας της Τυνησίας και του Μαρόκου, εξέφρασε την άποψη ότι: «Το ζήτημα υπαγωγής ενός συγκεκριμένου θέματος στην αποκλειστική δικαιοδοσία ενός Κράτους είναι εκ των πραγμάτων σχετικό: εξαρτάται από την ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων» (ΔΔΔΔ, Συμβουλευτική γνώμη για τη νομοθεσία Ιθαγένειας της Τυνησίας και του Μαρόκου, Ser. B, 1923, σ. 23). Έτσι, ενώ τα ζητήματα ιθαγένειας υπάγονταν κατ' αρχήν στην αποκλειστική δικαιοδοσία των κρατών, το ΔΔΔΔ έκρινε ότι η δικαιοδοσία αυτή υπόκειται σε περιορισμούς, διεπόμενους από κανόνες του διεθνούς δικαίου, που δεσμεύουν την κρατική διακριτική ευχέρεια με τις υποχρεώσεις που τα κράτη αναλαμβάνουν έναντι άλλων κρατών· βλ. πρόχειρα, *Η Σύμβαση του 1954 για το Καθεστώς των Ανηθαγενών και η Σύμβαση του 1961 για τη Μείωση της Ανηθαγένειας*, Ύπατη Αρμοστεία Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, Τμήμα Διεθνούς Προστασίας, Ιούνιος 1996, αναθεωρημένη έκδοση, Ιανουάριος 1999, στο: https://www.unhcr.gr/no_cache/prostasia/anithageneis.html?cid.- Η Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, A/RES/50/152 της 9ης Φεβρουαρίου 1996, καλεί τα κράτη να «κυιοθετήσουν νομοθεσία για την ιθαγένεια με στόχο τη μείωση της ανιθαγένειας κατ' εφαρμογή των βασικών αρχών του διεθνούς δικαίου».
63. Για τα μέχρι σήμερα συμβαλλόμενα κράτη βλ. Convention on the Reduction of Statelessness, την διαρκώς ανανεούμενη ιστοσελίδα: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-4&chapter=5&lang=en.
64. Έτσι ο Τ. Κωστόπουλος, «Αφαιρέσεις ιθαγένειας», ό.π. (σημ. 56), σ. 59.
65. *Αυτ.*, σ. 60.
66. Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986 (β' έκδ.), σ. 487 κ. εξ., όπου και σχετικοί πίνακες (σ. 491).
67. Οι ανιθαγενείς δεν είναι τυπικά πολίτες καμιάς χώρας, συχνά στερούνται βασικά δικαιώματά τους και πρόσβαση σε εργασία, στέγη, εκπαίδευση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Ζουν σε ένα εφιαλτικό νομικό κενό. Μπορεί να μην είναι σε θέση να αποκτήσουν ιδιοκτησία, να ανοίξουν τραπεζικό λογαριασμό, να παντρευτούν νόμιμα ή να δηλώσουν στο ληξιαρχείο τη γέννηση του παιδιού τους· βλ. Ζωή Παπασιώπη-Πασιά, «Το νομικό καθεστώς των ανιθαγενών», στο <http://www.constitutionalism.gr/> site/2321-to-nomiko-katestws-twn-anitagewnwn. Για άλλου τύπου συνέπειες, βλ. Λάμπρος Μπαλτσιώτης, «Στη μέγγενη των δύο εθνικισμών. Με αφορμή τη Σαμπικά Σουλεϊμάν: Οι Ρομά της Θράκης και οι πολιτικές απέναντί τους», *Χρόνος* 12 (4.2014), στο <http://www.chronosmag.eu/index.php/!-plss.html>.
68. Βλ. Λίνα Βεντούρα / Λάμπρος Μπαλτσιώτης, *Το έθνος πέραν των συνόρων: "Ομογενειακές" πολιτικές του ελληνικού κράτους*, ΚΕΜΟ, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014. Μία καυστική κριτική στην αντίληψη περί έθνους στη λογοτεχνία, αριστεράς και δεξιάς ιδεολογίας, ασκεί ο Άκης Γαβριηλίδης, *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού*, Futura, Αθήνα 2007. Βλ. χαρακτηριστικά στην «Προκήρυξη του 23ου Εισαγωγικού Διαγωνισμού της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.Α.)», Κεφάλαιο Α: Δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό, παρ. 2 in fine: «Σημειώνεται ότι δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό έχουν οι Βορειοηπειρώτες, οι ομογενείς αλλοδαποί προερχόμενοι εκ Κωνσταντινουπόλεως και εκ των νήσων Ίμβρου και Τενέδου και οι Κύπριοι ομογενείς, σύμφωνα με τα άρθρα 1, 2 και 3 του Ν.Δ. 3832/58 (ΦΕΚ 128/Α/58)», στο <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/%CE%92%CE%9B974691%CE%A60-%CE%A70%CE%91>.
69. ΣτΕ (Ολομέλεια), απόφαση 460/2013: [Απόδοση ιθαγένειας σε τέκνα αλλοδαπών λόγω γέννησής τους στην Ελλάδα ή φοίτησής τους σε ελληνικό σχολείο επί εξαιτίας – Εκλογικά δικαιώματα αλλοδαπών στις εκλογές των πρωτοβάθμιων οργάνων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης].
70. Βλ. Αντώνης Μανιτάκης, «Ιδεολογική ανάγνωση του Συντάγματος», στο <http://www.constitutionalism.gr/site/1919-ideologiki-anagnwsi-toy-syntagmatos/> (πρόσβαση: 3 Φεβρ. 2011). Ο Σταύρος Τσακουράκης, «Η εσχάτη πλάνη», στο <http://www.hlhr.gr/index.php?MDL=pages&SiteID=737>, διαπιστώνει απόσταση ανάμεσα στις δύο αποφάσεις.
71. Από τον σχετικό διάλογο, βλ. ενδεικτικά: «Ο αντίλογος για την ιθαγένεια. Το υπόμνημα της ΕΕΔΑΠ στην Ολομέλεια του ΣτΕ», στο <http://www.constitutionalism.gr/site>, όπου δημοσιεύονται αποσπάσματα από το υπόμνημα που κατέθεσαν οι Χρ. Πολίτης, Φ. Σπυρόπουλος και Ν. Αλιβιζάτος, οι οποίοι παρέστησαν στη δίκη της 2ας Δεκεμβρίου 2011 ως πληρεξούσιοι της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου· Γιώργος Κατρούγκαλος, «Έθνος λαός και δικαιώματα. Παρατηρήσεις στην απόφαση ΟΛΣΕ 460/2013», *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου* 2013/1, σ. 20-34· Ανδρέας Τάκης, «Το "δικαίωμα" στην ιθαγένεια και η εξουσία του δημοκρατικού νομοθέτη στην πολιτογράφηση», στο <http://www.constitutionalism.gr/site>, 12.3.2012· Θεοδώρα Αντωνίου, «Απονομή ελληνικής ιθαγένειας σε ανήλικα τέκνα αλλοδαπών και συμμετοχή αλλοδαπών σε εκλογές ΟΤΑ, μεταξύ δικαίου και πολιτικής. Συνταγματική ερμηνεία ή συνταγματική διάπλωση. Παρατηρήσεις στην ΟΛΣΕ 460/2013», *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 59 (2014), σ. 145-173.
72. Βλ. Χρήστος Παπαστυλιανός, «Η εξέλιξη της ελληνικής νομοθεσίας σε θέματα ιθαγένειας και πολιτικής συμμετοχής των αλλοδαπών», *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου* 2010/1, σ. 4-17.
73. ΣτΕ, απόφαση 460/2013, σκέψη 6.
74. Η σκέψη αυτή επιρρωνύεται από την αναγωγή των Ποντίων σε προστατευόμενη εθνική ομάδα, όταν στην Ελλάδα δεν μπορούν κατ' ουδέναν τρόπο να θεωρηθούν πιθανά θύματα δίωξης, αντιθέτως εντάσσονται στην κυρίαρχη εθνική ταυτότητα.